

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«ОБРАЗ СВЯТОГО МИКОЛАЯ – ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ІКОНОГРАФІЇ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи RTM1-B18
спеціальності 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
освітня програма: Реставрація творів мистецтва
Заблоцька Марина Ігорівна

Керівник: **Віштаченко В. А.**,
кандидат мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва та реставрації творів
мистецтва

Рецензент: **Бренюк А. Г.**,
кандидат мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва та реставрації творів
мистецтва

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ІКОНОПИСУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	6
1.1. Особливості розвитку та світоглядно-естетична концепція українського іконопису.....	6
1.2. Українська іконописна традиція XVI-XVIII століть.....	16
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ СВЯТОГО МИКОЛАЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ІКОНОПИСНОМУ МИСТЕЦТВІ.....	29
2.1. Іконописний канон та його тлумачення в іконах «Святий Миколай» та «Святий Миколай з житієм».....	29
2.2. «Святий Миколай з житієм» з фондів Кам'янець- Подільського державного історичного музею-заповідника: дослідження та реставрація.....	40
РОЗДІЛ 3. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	49
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	52
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. Український іконопис визнаний одним з найцінніших вкладів України у світову культуру. Тому його вивчення дозволяє наблизитись до уявлень наших предків про моральність, духовну чистоту, красу та правду. Втілені в іконі ідеали мужності духу, добра та справедливості, готовності до самопожертви, мудрого правління, військової доблесті та милосердя дають розуміння про кращі риси національного характеру.

Становлення українського іконопису відбувалось завдяки складному синтезу західноєвропейських, візантійських та народних мистецьких форм. Тому його розвиток строкатий – відбувався нерівномірно, з утворенням окремих самодостатніх та професійних мистецьких осередків по всій території України [16].

Жоден із прийдешніх на наші землі великих стилів не був перейнятий в чистому вигляді, оскільки зазнавав видозмін під натиском місцевих колориту й фольклору. Тому важливо зазначати, що в нашому мистецькому житті панували саме Український Ренесанс, Українське Бароко тощо.

Ця тенденція до несприйняття догм як єдиновірного правила прослідковується на українських землях ще з часів Володимира Великого, коли повільно і дуже невпевнено майстри почали оминати догми, що їх не влаштовували. А кожне наступне покоління робило це все сміливіше й сміливіше, що, зрештою, переросло у самодостатню мистецьку школу на наших теренах.

Однак українська ікона лишається малодослідженою – через підпорядкування російській, або й об'єднання з нею у наукових працях. Тому дана тема є актуальною – її вивчення дозволяє дослідити основні етапи розвитку української ікони, її художні особливості та місце в загальноєвропейському малярству [56].

Інше питання, що впливає з обраної теми – іконографія Святого Миколая. Оскільки у всі часи найпоширенішими образами були зображення Діви Марії, Ісуса Христа або Трійці, то, відповідно, вони й найчастіше висвітлюються в наукових роботах. Досліджень, що стосувались би інших святих в рази менше – тому дана наукова робота є вкрай актуальною.

Мета дослідження – дослідити розвиток українського ікономалярства, зокрема, іконографію образу Святого Миколая на українських теренах.

Завдання дослідження:

1. Виявити історичні особливості розвитку та світоглядно-естетичну концепцію українського іконопису.
2. Висвітлити українську іконописну традицію XVI-XVIII століть.
3. Розглянути іконописний канон та його тлумачення в іконах «Святий Миколай» та «Святий Миколай з житієм».
4. Окреслити особливості реставрації ікони «Святий Миколай з житієм» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
5. Виконати реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорта.

Об'єкт дослідження – процес розвитку українського іконопису.

Предмет дослідження – образ Святого Миколая в українській іконописній традиції.

Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні **методи досліджень**. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу. До спеціальних методів належить метод роботи з першоджерелами.

Хронологічні межі дослідження. IV-XVIII століття.

Територіальні межі дослідження охоплюють території України, Західної та Східної Європи.

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні розвитку ікони в історично-культурному контексті і взаємозв'язку українського іконопису із загальноєвропейським мистецтвом. Висвітленні особливості розвитку та світоглядно-естетична концепція українського іконопису. Огляд методик реставраційних робіт і матеріалів для реставрації та консервації ікон на дерев'яній основі.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання висновків у сучасній реставраційній практиці, зокрема для реставрації та консервації ікон на дерев'яній основі. А також для подальшого дослідження цієї теми та суміжних з нею тем.

Структура і обсяг роботи. Текстова частина бакалаврської роботи складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи: 87 сторінок основного тексту, список використаних джерел кількістю 66 позицій.

Практична частина представлена реставрацією ікони XVIII століття на дерев'яній основі «Святий Миколай з житієм» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та копією роботи «Роздум» іспанського художника Франческо Айеца.

ВИСНОВКИ

1. В процесі дослідження теми дипломної роботи були опрацьовані наукові, історичні та мистецтвознавчі джерела з докладним аналізом особливостей розвитку іконопису на українських землях і висвітленням його світоглядно-естетичної концепції.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що український іконопис пройшов складний шлях від становлення до свого найбільшого розвитку – перетворення поодиноких виявів творчості у повноцінну та самобутню мистецьку школу.

Не зважаючи на постійний рух мистецьких тенденцій, що переростав у великі стилі, українське мистецтво не сліпо наслідувало їх, а відсіювало найкраще, яке потім митці додатково передавали переосмисленню. Тому можна стверджувати, що українське ікономалярство не консервативне – йому притаманний постійний, хоч і не стрімкий, рух.

2. XVI-XVIII століття пройшли в Україні під знаком невтомної боротьби за свободу та неймовірної віри у краще майбутнє. На основі цих прагнень і формувалось українське ікономалярство тих часів – будь-яке піднесення чи занепад знайшли своє відображення в культурі, віддзеркалились у мистецьких творах.

Також український іконопис XVI-XVIII століття зазнавав впливів європейського мистецтва, яке відроджувалось опісля Середньовіччя, й шукало нових зв'язків для обміну досвідом.

3. Не зважаючи на те, що іконографічні канони сформувались ще у Візантії, на українських землях їхній розвиток не зупинився у формі догм. Навпаки, канони найшанованіших святих перебували у постійній видозміні від майстра й до майстра.

Те ж саме трапилось і з іконописним канonom «Святий Миколай» та «Святий Миколай з житієм», оскільки у всі часи Миколай займав чільне місце в серцях українців.

4. Особливе місце в дипломній роботі займає практичний досвід реставрації ікони на дерев'яній основі «Святий Миколай з житієм» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Унікальність реставрації ікони «Святий Миколай з житієм» полягає в потребі реставрувати сухозлітне срібло – для якісно зробленої роботи необхідно було ознайомитись із чималою кількістю довідкової інформації з цієї теми.

5. Результати успішно виконаної реставрації документально засвідчені та зафіксовані фотоматеріалами у третьому розділі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Київ : Час, 1991. С. 29.
2. Алексеев С. Энциклопедия православной иконы. Основы богословия священных изображений. Санкт-Петербург : Сатись, 2001. 531 с.
3. Алпатов М. В. Древнерусская иконопись. Москва : Искусство, 1978. С. 6-16.
4. Архимандрит Леонид. Посмертные чудеса святителя Николая, архиепископа Мирликийского, Чудотворца. Памятник древней русской письменности XI века. Памятники древней письменности и искусства. 1888., вып. 72. С. 25-30.
5. Архимандрит Рафаил. О языке православной иконы. Санкт-Петербург : Сатись, 1997. 69 с.
6. Берд Майкл. 100 ідей, що змінили мистецтво. Київ : ArtHuss, 2019. С. 44.
7. Бобров Ю. Г. Основы иконографии древнерусской живописи. Санкт-Петербург : Мифрил, 1995. С. 49-58.
8. Бочаров Г. О некоторых направлениях в иконописи XVIII-XIX веков. Русская поздняя икона от XVII до начала XX столетия : сборник статей. За ред. Красилина М. М. ГосНИИР. Москва, 2001. С. 7-14.
9. Вилламо Х. Народные иконы. Русская поздняя икона от XVII до начала XX столетия : сборник статей. За ред. Красилина М. М. ГосНИИР. Москва, 2001. С. 271-280.
10. Возвращение золота еврею. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa4-rus.htm> Назва з екрана.
11. Возвращение зрения сербскому царевичу Стефану. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa15-rus.htm> Назва з екрана.

12. Гренберг Ю. И. От фаюмского портрета до постимпрессионизма. История технологии станковой живописи. Москва : Искусство, 2004. С. 34-56.
13. Евсеева Л. Греческие и славянские иконы XV-XVIII веков. Поствизантийская живопись. Афины, 1995. С. 11-20.
14. Есикова Е. М., Ивлиева И. С. Описание православной иконы. Методическое пособие. Музейная коллекция. Изучение и научное описание музейных предметов. Челябинск : Челябинский государственный краеведческий музей, 2012. С. 55-71.
15. Житийная икона. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://www.pravenc.ru/text/182315.html> Назва з екрана.
16. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні XVI-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. С. 9-44.
17. Заступничество за невинно осужденного. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal3-rus.htm> Назва з екрана.
18. Избавление священника Христофора от усекновением мечом. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa9-rus.htm> Назва з екрана.
19. Ильинская Е. Б. Секреты иконописца. Энциклопедия мастерства. Москва : Иконописная мастерская Екатерины Ильинской, 2011. 192 с.
20. Исцеление расслабленного юноши. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal4-rus.htm> Назва з екрана.
21. Історія мистецтва від найдавніших часів до сьогодні. за заг. ред. Стівена Фартінга. Харків : Vivat, 2021. С. 72-75.
22. Калинин И. П. Церковно-народный месяцеслов на Руси. За ред. О. А. Платонова. Москва : Институт русской цивилизации, 2013. С. 98-107.
23. Ключевский В. О. Древнерусские жития святых как исторический источник. Москва : Издание К. Солдатенкова, 1871. 279 с.

24. Князев Е. А., Князева Е. Ю., Евстигнеев А. А. Святитель Николай Чудотворец. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2013. С. 25-47.
25. Ковалев-Случевский К. П. Николай Чудотворец. Санта Клаус и Русский Бог. Хожение в Житие. Москва : Молодая гвардия, 2019. С. 460-461.
26. Комашко Н. Украинская иконопись. История иконописи. Евсеева Л. и др. За ред. Т. В. Моисеевой. Тверь, 2014. С. 191-196.
27. Краткое описание типов икон святителя Николая. [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.nikola-ygodnik.narod.ru/Raznoe_104.html Назва з екрана.
28. Крисовский А. Установление в русской церкви праздника 9 мая. Труды КДА. Киев, 1874. Т. 4.
29. Лазарев В. Н. Византийская живопись. Москва : Наука, 1986. С. 21-24.
30. Літопис Руський. пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. С. 13.
31. Лужецкая А. Н. Техника масляной живописи русских мастеров с XVIII по начало XX века. Москва : Искусство, 1965. С. 9-22.
32. Мороз Я. Житійні ікони св. Миколая доби пізнього середньовіччя як вияв популярного культу. [Електронний ресурс]. Режим доступа : <https://ucrainistica.blogspot.com/2019/08/icona-di-san-nicola-nellagiografia.html> Назва з екрана.
33. Наумова М. Некоторые приемы письма поствизантийских икон. Поствизантийская живопись. Афины, 1995. С. 21-23.
34. Наумова Н. В., Реставрация икон: методические рекомендации. Москва, Издательство Всероссийского художественного научно-реставрационного центра им. академика И. Э. Грабаря, 1993. 226 с.
35. О значении материалов в церковном искусстве. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://pravoslavie.ru/1264.html#9> Назва з екрана.

36. Освобождение Василия сына Агрикова из плена. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa7-rus.htm> Назва з екрана.

37. Освобождение из плена и темницы военачальника Петра (Афонского). [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa6-rus.htm> Назва з екрана.

38. Освобождение сарацина из темницы. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa8-rus.htm> Назва з екрана.

39. Паньок Т. В. Слобожанська ікона XVII – початку XIX століття : монографія. Харків : ФОП «Іванова», 2008. С. 22-40.

40. Платонов О. А. Очерки истории русской иконы от Крещения Руси до наших дней. Москва : Институт русской цивилизации, 2011. 592 с.

41. Подскальский Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988-1237 гг.). Санкт-Петербург, 1996. С. 220-221.

42. Помощь епископу Мирскому Феодору. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa3-rus.htm> Назва з екрана.

43. Попова О. Византийские иконы VI-XV веков. История иконописи. Евсеева Л. и др. За ред. Т. В. Моисеевой. Тверь, 2014. С. 43-49.

44. Пуцко В. Русская иконопись XVIII – начала XX века на перекрестках культурных традиций. Русская поздняя икона от XVII до начала XX столетия : сборник статей. За ред. Красилина М. М. ГосНИИР. Москва, 2001. С. 31-41.

45. Реставрация произведений станковой масляной живописи. Учеб. пособие для средних худож. заведений. Москва : Искусство, 1977. 223 с.

46. Рыстенко А. В. Легенда о св. Георгии и драконе в византийской и славяно-русской литературах. Одесса : Типография «Экономическая», 1909. 536 с.

47. Святитель Николай избавляет от потопления: мужа по имени Димитрий, одного благочестивого константинопольца и черноризца Николая.

[Електронний ресурс]. Режим доступу :
<http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal1-rus.htm> Назва з екрана.

48. Святитель Николай чудесно возвращает проданный ковер.
 [Електронний ресурс]. Режим доступу :
<http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal2-rus.htm> Назва з екрана.

49. Святой Николай извлекает патриарха из глубины морской.
 [Електронний ресурс]. Режим доступу :
<http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal0-rus.htm> Назва з екрана.

50. Сергеев Ю. П. Секреты иконописного мастерства. Москва : Юный художник, 2000. 20 с.

51. Смирнова Э. Живопись великого Новгорода. Середина XIII – начало XV века. Москва, 1976. 391 с.

52. Смирнова Э. Икона Древней Руси. XI-XVII века. История иконописи. Евсеева Л. и др. За ред. Т. В. Моисеевой. Тверь, 2014. С. 121-164.

53. Соколова М. Н. Труд иконописца. Сергиев Посад : Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1998. С. 46-107.

54. Спасение отрока от потопления. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal5-rus.htm> Назва з екрана.

55. Спасение утонувшего младенца в Киеве. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesal6-rus.htm> Назва з екрана.

56. Степовик Д. В. Історія української ікони Х-XX століть. Київ : Либідь, 2004. 440 с.

57. Творогов О. В. Житие Николая. Словарь книжников и книжности. Ленинград, 1987. вып. 1. С. 168-172.

58. Титов М. Ф. Визначення та опис стану збереженості творів станкового живопису : методичні рекомендації. Луганськ : Світлиця, 2007. 36 с.

59. Титов М. Ф. Техніка і технологія темперного жовткового іконопису : навчальний посібник. Київ : Vona Mente, 2005. 96 с.

60. Трипольский Н. Документы, относящиеся к древней истории православного Почаевского монастыря на Волыни. Волынские Епархиальные Ведомости. 1896., вып. 25.

61. Успенский Л. А. Богословие иконы православной церкви. Переславль : Издательство братава во имя святого князя Александра Невского, 1997. С. 11-51.

62. Филатов В. В. Краткий иконописный словарь. Москва : Просвещение, 1996. 224 с.

63. Чудесное возвращение Вандалу похищенного у него имения. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://iordanhram.orthodoxy.ru/Chudesa2-rus.htm> Назва з екрана.

64. Языкова И. К. Богословие иконы. Москва: Омега, 1995. 118 с.

65. Языкова И., Игумен Лука (Головков). Богословские основы иконы и иконография. История иконописи. Евсеева Л. и др. За ред. Т. В. Моисеевой. Тверь, 2014. С. 11-28.

66. Яковлева А. Техника иконы. История иконописи. Евсеева Л. и др. За ред. Т. В. Моисеевой. Тверь, 2014. С. 31-40.